

THE SOCIO-CULTURAL CONTEXT OF THE LITERARY FOLKLORE COLLECTIONS IN SERBIAN BANAT

CONTEXTUL SOCIO-CULTURAL AL CULEGERILOR DE FOLCLOR LITERAR DIN BANATUL SÂRBESC

Conf. univ. dr. Virginia POPOVIĆ

Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie

E-mail: popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

Conf. univ. dr. Ferenc NEMET

Facultatea de Învățători Subotica

E-mail: ferenc.nemet@magister.uns.ac.rs

Abstract

Radu Flora, a well-known linguist, folklorist, poet, translator, novelist from the former Yugoslavia, a prominent personality who radiated through his inexhaustible creative force, which also denotes his rich work and his multilateral engagement in the interest of his ethnicity and Culture of Romanians in Serbia. Today the literary folklore of the Serbian Banat is collected and published due to field researches of the Folklore Commission of the Romanian Language and Literature Society in Vojvodina, coordinated by well known linguist and folklorist, Radu Flora. The literary folklore, kept in the memory of the investigators from the Romanian villages in the Serbian Banat, was collected by almost 50 collectors. The poetic material was collected from almost 40 localities in the Serbian Banat with Romanian population, summing up the number of nearly 6000 popular poems collected (including here and the variants), from almost 700 informants. The popular creation collected on the field a few years later was published in two major collections of literary folklore, under the coordination of Radu Flora. The present paper presents the socio-cultural context of the collections of literary folklore from the Serbian Banat, published under the coordination of the renowned professor, Radu Flora.

Rezumat

Radu Flora, renumit lingvist, folclorist, poet, traducător, romancier din fosta Iugoslavie, o personalitate pregnantă care a radiat prin forța sa creatoare inepuizabilă, ceea ce denotă și bogata lui operă și angajarea sa multilaterală în interesul etniei sale, pentru dezvoltarea vieții științifice și culturale a românilor din Serbia. Folclorul literar din Banatul sârbesc astăzi fiind cules și publicat datorită unor cercetări de teren efectuate în a doua jumătate a secolului trecut de Comisia de folclor a Societății de Limba și Literatura Română din Voivodina, apoi Cercul de Folclor, coordonate de lingvistul și folcloristul Radu Flora. Folclorul literar, păstrat în memoria anchetaților din satele românești din Banatul sârbesc a fost colectat de aproape 50 de culegători. Materialul poetic a fost cules din aproape 40 de localități din Banatul Sârbesc cu populație românească, însumând cifra de aproape 6000 de poezii populare culese (incluzând aici și variantele), de la aproape 700 de informatori. Materialul folcloric cules pe teren este mai târziu publicat în două mari culegeri de poezii populare, sub coordonarea lui Radu Flora. În lucrarea de față vom cerceta contextul socio-cultural al culegerilor de folclor literar din Banatul Sârbesc, apărute sub coordonarea renumitului profesor, Radu Flora.

Keywords: *poetic material, Radu Flora, Literary Folklore, field research, The Folklore Commission, Romanian Language and Literature Society in Vojvodina*

Cuvinte-cheie: *material poetic, Flora Radu, Folclor literar, cercetări de teren, Comisia de folclor, Societatea de Limba și Literatura Română din Voivodina*

Pentru orice comunitate, cultura tradițională este un factor care o definește, fiind de altfel și o mare șansă pentru îmbogățirea civilizației din care facem astăzi parte. „Această cultură are rădăcini adânci în moștenirea culturală care ne definește identitar, fiind la rândul ei și o contantă a patrimoniului universal. Folclorul, fiind o parte integrantă a culturii tradiționale a comunității românilor din Voivodina, Serbia, a constituit un puternic cod de comunicare, un mijloc de afirmare și identificare, dar și de un fel de *apărare*” (MOCANU & MARIȘ 2011: 14), de influențele aspre care vin din cultura majoritară (cultura sârbească) care, vrând-nevrând, în ultima vreme are o mare putere de asimilare. Folclorul literar, la rândul său, are și el o funcție de mediator în interpretarea și cunoașterea realității, cu un rol enorm în conștientizarea comunității românilor din Voivodina despre apartenența lor etnică. Folclorul literar din Banatul sârbesc astăzi fiind cules și publicat datorită unor cercetări de teren efectuate în a doua jumătate a secolului trecut de Comisia de folclor a Societății de Limba și Literatura Română din Voivodina, apoi Cercul de Folclor, coordonate de lingvistul și folcloristul Radu Flora.

Folclorul literar, păstrat în memoria anchetaților din satele românești din Banatul sârbesc a fost colectat de aproape 50 de culegători. Materialul poetic a fost cules din aproape 40 de localități din Banatul Sârbesc cu populație românească, însumând cifra de aproape 6000 de poezii populare culese (incluzând aici și variantele), de la aproape 700 de informatori, adică „spuitori de folclor literar în versuri” (FLORA 1975: 8). Creația populară a fost publicată în două mari culegeri de folclor literar *Foaie verde, spic de grâu*, Colecția de folclor literar bănățean I. Poezia lirică, Editura Societății de Limba Română, 1979, 792 p. și *Foaie verde, lămâiță*, Colecție de folclor literar bănățean II, Ed. S.L.R. Zrenianin, 1982, 791 p., deci, aproape 1500 de pagini de folclor literar cules din Banatul sârbesc. Ambele volume cuprinde și câteva ilustrări din caietele (manuscrite) de folclor literar, în total 11, cel mai vechi fiind din 1859. Creațiile folclorice publicate în cele două volume aparțin diferitelor genuri literare, fiind aici incluse doine, cântece și până la ghicitori și zicători.

Despre lingvistul, folcloristul, poetul, traducătorul și romancierul din fosta Iugoslavie, s-au scris foarte multe studii, fiind o personalitate pregnantă care a radiat prin forța sa creatoare inepuizabilă, ceea ce denotă și bogata lui operă și angajarea sa multilaterală în interesul românilor din Banatul sârbesc și pentru dezvoltarea vieții științifice și culturale din acest areal. A rămas memorabilă și activitatea acestui renumit om de știință și în calitate de fondator și președinte al Societății de Limba Română din Voivodina. Dialectologia a fost disciplina științifică de bază căreia Radu Flora i-a acordat cea mai mare atenție, cercetări în urma cărora a rezultat volumul dedicat limbii vorbite în jurul dealului orașului Vârșeț, *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršackog područja* (cu 34 de hărți lingvistice și 32 texte dialectologice), Novi Sad, Matica srpska, 1962, cât și teza sa de doctorat publicată sub titlul *Graiurile românești din punctul de vedere al geografiei lingvistice*, 1969 (44 hărți). Tot din acest domeniu face parte și *Atlasul lingvistic al graiurilor românești din Banatul iugoslav și Micul atlas lingvistic al graiurilor istro-române*, două lucrări capitale care, din păcate, încă nu au văzut lumina tiparului în Serbia. În anul 2003, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosseti” al Academiei Române a publicat cartea despre cercetările lui Flora despre istro-români în *Micul atlas lingvistic al graiurilor istro-române*. A participat la mai mult de douăzeci de congrese internaționale din domeniul lingvisticii, dialectologiei și folclorului, respectiv la reuniuni consacrate lingvisticii romanice, filologiei, etnologiei și istoriei. A alcătuit două dicționare și anume: *Dicționarul sârb-român* (1952) și *Dicționarul român-sârb*” (1969). În domeniul istoriei literaturii, amintim două cărți importante: *Istoria literaturii române. De la origini până la Unirea Principatelor*, vol. I, Vârșeț, Editura Libertatea (1962) și *Istoria literaturii române*, vol. II, Vârșeț, Editura Libertatea (1963). Pentru necesitățile învățământului în limba română în Serbia, a alcătuit două antologii: *Din proza clasicilor români. Nuvela* (1952) și *Din lirica clasicilor români. De la Văcărești și până la poezia burgheză dintre cele două războaie*, Editura Frăție și unitate” (1953). Un loc deosebit în literatura din Voivodina îl ocupă cartea *Literatura română din Voivodina. Panorama unui sfert de veac 1946-1970*, (1971). În calitate de fondator al Societății de Limba Română din Voivodina (la 4

martie 1962) și de inițiator al formării Cercului pentru folclor al S.L.R., Flora a scris și lucrarea de referință *Folclor literar bănățean. Premise și sinteze*, Editura (1975). Totodată, în calitate de redactor principal a scris și prefața la cele două volume masive de folclor literar cules de membrii Comisiei de folclor a S.L.R. *Foaie verde, spic de grâu*, Zrenianin (1979) și *Foaie verde, lămâiță*, Zrenianin (1982). Ca bun cunoscător al relațiilor care au influențat la conviețuirea celor două popoare român și sârb, a scris două cărți de referință *Din relațiile sârbo-române. Privire de ansamblu* (1964) și *Relațiile sârbo-române, Noi contribuții* (1968).

Despre activitățile Comisiei/ Cercului de Folclor din Cadrul Societății de Limba Română din Voivodina se știe chiar de la Radu Flora, care a descris în Prefața primului volum, *Foaie verde, spic de grâu*, colaborarea sa cu membrii colaboratorilor lui pe teren care au fost foarte numeroși, țărani, studenți, elevi, învățători, profesori, muncitori și angajați în diferite sectoare. „Anchetele au durat aproape zece ani, din 1969 și până prin 1975-1976, completate ulterior, până prin 1978, când a început munca de definitivare a materialului” (ROȘU 2018: 103).

Materialul completat în versuri a fost publicat în cele două volume masive, restul contribuțiilor fiind variante ale cântecelor deja înregistrate, materialul folcloric cu referințe etnologico-geografice. Un următor pas important al acestui Cerc de Folclor era colectarea basmelor și a altor forme folclorico-literare în proză precum legendele, anecdotele, snoavele etc. Colaborarea lui Radu Flora în cadrul Comisiei de Folclor a Societății de Limba și Literatura Română cu ceilalți membrii (mai întâi cinci și apoi, după adoptarea noului Statut în 1976, au fost șapte) a fost una foarte bogată, primele creații de folclor literar din Banatul sârbesc le-a cules între anii 1950-1960, în paralel cu efectuarea anchetelor sale dialectale pe teren. Rezultatele cercetărilor sale dialectale Radu Flora le-a publicat ulterior la Matica Srpska (*Profil dialectal al graiurilor bănățene românești în zona Vârșețului*, anexând aici ticluri de folclor literar cules în zona de Codru a Banatului. Multe poezii populare au fost publicate în următorii ani în publicațiile din Voivodina: ziarul *Libertatea*, *Calendarul Popular*, *Analele S.L.R.*

Cercetările efectuate în satul său natal, Satu Nou, fiind rezultatul anchetelor sale personale, cuprinzând o bogată colecție de versuri populare, efectuate între anii 1954-1957. Această colecție este intitulată *Lira bobocilor*. În această carte au trebuit să fie incluse, pe lângă creații populare și materialul nefolcloric, fiind rămasă în manuscris. Totuși, unele materiale au fost publicate în săptămânalul „Libertatea” din Vârșeț și Panciova și în calendarele populare „Libertatea”, precum și în reviste de folclor din România. Câteva poezii din această colecție au fost publicate în *Analele Societății de Limba Română* (Editura „Libertatea”, Panciova, 1971).

După cum se practică la cercetările de teren, înainte de începutul lor, se stabilesc unele criterii care trebuie să fie urmate în cercetarea creațiilor populare. Radu Flora împreună cu echipa sa de anchetatori au mers doar pe „înregistra producțiile populare versificate, cât mi multe și tot ceea ce se poate colecta” (ROȘU 2018: 105). Materialele erau cules de la informatori de diferite vârste și sexe, de la copii erau înregistrate colinde. Materialul de pe teren era selectat și aranjat în ordine alfabetică, după cuvântul începător al poeziei, adică al versului inițial, tematic fiind aranjate după numele persoanelor anchetate.

Cercetări pe teren etnologică și a folclorului românesc, înainte de proiectul Comisiei de Folclor din cadrul Societatea de Limba și Literatura Română din Voivodina, aproape că nu existau. În afară de manuscrisele găsite în satele românești, un număr mic de intelectuali au fost interesați de colectarea creațiilor populare din partea aceasta a Banatului. Etnologul sârb Mirjana Maluckov care a scris o carte pe care a denumit-o *Rumuni u Banatu*, adică în traducere *Românii din Banat*, a afirmat că cercetări sistematice nu au existat pe acest teritoriu înainte de anii 20 ai secolului XX. Totuși, au existat „unele încercări individuale de înregistrare a obiceiurilor și tradițiilor românești din unele sate” (MALUCKOV 1985: 18). Din această afirmare, precum și din cercetările lui Radu Flora, putem cu siguranță constata că, totuși, a existat un număr de intelectuali români care au vizitat satele românești din Banatul Sârbesc, care erau în acea vreme sub dominație austro-ungară. Etnologia română nu prea dispune de date precise despre etnologii străini care au cercetat folclorul

românilor din Banatul sârbesc, în general există unele informații despre cercetarea baladelor populare de această parte a frontierei din partea fraților Arthur și Albert Schott, care au colectat basme din satele din jurul Bisericii Albe. Primul dintre frați a cules din Banatul mai multe texte de folclor românesc pe care le publică în traducere germană la Stuttgart și Tübingen în 1845. Volumul intitulat *Povești valahe* este primul volum de povești, snoave și legende culese pe teritoriul românesc., apoi Vuk Stefanović Karadžić, care a trimis scriitorului Gheorghe Asachi o colecție de 30 de poezii populare astrânse din jurul orașelor Vârșeț, Panciova și Timișoara și despre a cărei colecție se presupune că ar fi ars în marele incendiu din orșul Iași, în 1827. Alt cercetător, Gustav Weigand a colectat o serie de creații populare din Vladimirovac/ Petrovasâla pentru necesitățile elaborării *Atlasului lingvistic al teritoriului lingvistic dacoromân* (FLORA 1975: 25), în anul 1895. Gheorghe Alexici, originar din Arad și profesor la Universitatea din Budapesta a cercetat folclorul literar din Banatul sârbesc, în special din satul Straja, aproape de Vârșeț, de unde a cules peste 120 de texte (ceea ce a și publicat în volumul *Texte din literatura poporană română*). Preotul Avram Corcea din satul Coștei colectează poezii populare românești, mai ales balade pe care le-a publicat în 1899 la Caransebeș sub titlul *Balade populare*. Cercetări au fost realizate între anii 1861–1862 de Ioachim Popovici din Arad și Simion Miclăuș, care au semnat în caietele-manuscrisele lor creațiile culese la Seleuș și Uzdin, cu alfabet chirilic, respectiv latin, despre care mai multe date avem de la Radu Flora în volumul *Folclor literar bănățean* (1975). Pe de altă parte, din cercetările Mirjanei Maluckov aflăm mai multe date etnografice despre cercetările de teren al unui cercetător din cadrul Academiei mahiare de știință, dr. Borovszky Samu, care în volumele sale *Temes vármegye*, Budapesta, 1914 și *Torontál vármegye*, Budapesta, 1912) a scris despre istoria satelor bănățene și a colectat cu ajutorul anchetelor sale folclor și obiceiuri românești din Banatul sârbesc. Alte cercetări pe teren sunt colectate de Nicolae și Alexandru Țiņțariu și publicate prin revistele vremii.

De aceea, meritele folcloristului și lingvistului Radu Flora, în ceea ce privește folclorul românesc din Banatul sârbesc este destul de mare, mai ales că personal a cules folclor și apoi a scris despre materialul cules, fapt ce a îndemnat mai mulți urmași ai lui să se ocupe cu astfel de cercetări, de ex.: Costa Roșu, Gheorghe Lifa, etc. La fel, multe cercetări asupra folclorului românesc din Banatul sârbesc au realizat unii folcloriști sârbi care, în baza creațiilor culese în satele românești de la noi, au scris mai multe studii comparative cu folclorul sârbesc. Publicația anuală a Societății de Limba și Literatura Română, *Analele S.L.R.* „a urmărit cu atenție întregul proiect, a publicat din materialul cules, dar și câteva studii de folclor ale mai multor folcloriști români cu cercetări în aceste zone” (ROȘU 2018: 107).

Cartea de sinteză a folclorului literar din Banatul sârbesc, *Folclor literar bănățean. Premise și sinteze* a autorului Radu Flora a apărut de sub tipar în anul 1975 la Editura Libertatea din Panciova, conține o sinteză a tuturor cercetărilor pe teren cu foarte multe comentarii și analize, concepută precum o „monografie etnografic-folclorică a românilor din Banatul iugoslav” (IBIDEM). În acest volum sunt precizate obiectivele Comisiei de Folclor a S.L.R. din Voivodina, adică, „urmărirea și descoperirea unor caiete de notații folclorice din trecut” (FLORA 1975: 34). Radu Flora, în volumul său a inclus mai multe texte despre materialele de folclor literar din părțile Banatului sârbesc publicate în volume aparte, despre contribuția calendarelor interbelice și a ziarului „Nădejdea” la divulgarea folclorului bănățean, precum și despre materialele și cercetările de folclor efectuate în perioada postblică. Pentru prima dată în Banatul sârbesc a fost realizată o împărțire tematică a folclorului literar bănățean și s-au scris mai multe pagini despre folclorul obiceiurilor și al copiilor, medicina empirică și teatrul popular. Foarte importante sunt informațiile despre bocete și bocitoare, precum și despre o specie a cântecului funerar *Zorile*, dar și *Numărătoarea mare*, culese de Comisia de Folclor în câteva variante.

Când este vorba de speciile lirice, în culegerile de creații populare predominau doinele de dragoste, în care descoperă doar unele momente descriptiv-afective legate de satele românești din Banatul sârbesc, în general subiectul doinelor este plinătatea, „bogăția și poziția fruntașă a satului” (FLORA 1975: 185). Doina bănățeană nu se deosebește foarte mult față de doina românească în

general ci doar variații noi din punct de vedere muzicologic. În această privință, de doina bănățeană s-a ocupat mai mult etno-muzicologul Constantin Brăiloiu. Pe de altă parte, strigăturile culese de Radu Flora și de ceilalți anchetatori, este cea mai autentică formă a spiritului popular. Obiceiul strigatului sau al chiuitului este foarte vechi și este foarte răspândit în zona balcanică, ori din cauza conținutului ori din cauza scurtimii, ceea ce contribuie ca să fie reținute mai ușor.

Un loc aparte în cercetarea lui Radu Flora ocupă baladele culese pe acest teren. În total 40 de balade populare, cele mai multe erau culese la Alibunar, Satu Nou, Sân Ianăș (Barițe) și Locve-Sân Mihai. Motivele baladelor culese sunt în mare parte Iovan Iogovan, Vălean, Iancu Sibiancu, Voichița sau motivul șarpelui, motive deja existente pe teritoriul românesc. Variațiile baladelor apar deja din titlu, astfel venite din alte părți, unele și din cărți tipărite, dar prezintă interes și ca variante. Radu Flora a propus o clasificare a acestor balade, chiar dacă criteriile această clasificare sunt valabile pe un teritoriu mult mai extins. Cele 40 de balade culese în Banatul sârbesc au fost clasificate plecând de la filiația de motive, respectiv gradul de originalitate:

- A) Balade originale – tratează motive din satele din Banatul sârbesc, sunt puternic inspirate „de personalitatea autorului și de dispozițiile umoristice temperamentale ale acestuia” (FLORA 1975: 215).
- B) Balade cu caracter autobiografic - redată uneori și în formă epistolară: redau evenimente din viața adevărată, fiind destul de autentice;
- C) Balade care reprezintă întâmplări reale din satele din Banatul sârbesc, de exemplu împușcarea lui Pieruță Buna, plecând din Petrovăsâla și ajungând până în satele din jurul Vârșetului;
- D) Cântecul narativ-epic cu subiecte din viața militară (zona Graniței militare 1764-1873), au o semnificație specială și o mare autenticitate; mai puțin autentice sunt acelea din viața hoțiilor (sau haiducii români din această parte a Banatului).
- E) Balade mitico-erotice, cu un subiect puțin mai îndepărtat de terenul de unde erau culese.
- F) Balade istorice care conțin personaje cunoscute, sunt, cu siguranță preluată de pe teritoriul general românesc.
- G) Balade foarte populare pe întreg teritoriul românesc, preluate pe cale livrescă, informatorii străduindu-se să le redea într-un aspect apropiat de limba literară.

Fiind destul de deficitare cantitativ, baladele totuși, nu sunt deficitare ca specie, însă Radu Flora și-a exprimat îngrijorarea că treptat vor dispărea și ele împreună cu „spuitorii” lor.

În ceea ce privește basmul popular, folcloristul Radu Flora și-a exprimat părerea că există o mare criză a basmului din punct de vedere cantitativ în satele din Banatul sârbesc, datorită neexistenței povestitorilor buni. Totuși, anchetatorii Comisiei de Folclor au găsit 25 de basme și câteva snoave în satele numeric mai mari, precum sunt Uzdin, Satu Nou, Torac. Radu Flora și exprimat părerea și despre subiectul acestor basme, unele având „bucățele umoristice” (Satu Nou), altele cu elemente de fabulos și fantastic (Uzdin). Totuși, rămâne de o importanță majoră această cercetare pe teren a basmelor, datorită faptului că astfel de demersuri au fost realizate foarte rar în Banatul sârbesc.

Astăzi, Comisia de Folclor a Societății de Limba și Literatura Română nu mai există, cercetări pe teren există și astăzi, fiind foarte puțini informatori care mai pot să spicuiască cântece populare. Cercetările de astăzi sunt mai mult axate pe etnologie și antropologie, folclorul literar rămânând la o parte, totuși realizările efectuate în anii șaptezeci ai Comisiei de Folclor de pe lângă Societatea de Limba Română din Voivodina, condusă de marele folclorist și lingvist din Banatul sârbesc, Radu Flora și păstrate în două volume mari de creații folclorice, coordonate de Radu Flora și câteva volume coordonate de Costa Roșu la sfârșitul secolului trecut (*Legende bănățene*, 1994; *Proverbe și zicători*, 1996), reprezintă pentru românii din Banatul sârbesc un tezaur, descoperind „momente istorice și valori culturale ce le asigură o identitate socio-culturală proprie” (MENGHER 2014: 12).

Profesorul Radu Flora, împreună cu cei șase autori ai masivelor culegeri de folclor literar din Banatul sârbesc, în prefața primului volum, *Foaie verde, spic de grâu* (1979), au scos în evidență pionieratul inițiativei de a înregistra un material spiritual specific și pe cale de dispariție. Având ca sursă caietele populare ale diferiților locuitori din satele din Banatul sârbesc, precum și înregistrările efectuate pe teren, culegerile au mare valoare lingvistică. Datorită lui Radu Flora, care a fost în primul rând specialist în domeniul dialectologiei, aceste masive culegeri de folclor literar demonstrează viabilitatea extraordinară a tradiției orale din această regiune. Acest fenomen ascunde în spatele poeziilor în grai bănățean, realitatea lingvistică și socio-culturală specifică extrem de complexă din Banatul sârbesc.

BIBLIOGRAFIE

- BÎRLEA, Ovidiu (1974). *Istoria folcloristicii românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică;
- DATCU, Iordan (2006). *Dicționarul etnologilor români*. București: Ed. Saeculum.
- DATCU, I., Stroescu C.S. (1979). *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*. București: Editura Științifică și Enciclopedică;
- FLORA, Radu (1975). *Folclor literar bănățean. Premise și sinteze*. Panciova: Editura Libertatea.
- MALUCKOV, Mirjana (1985). *Rumuni u Banatu. Etnološka monografija*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- MENGHER, Ionela (2014). *Texte din literatura poporană română culese de Gheorghe Alexici în localitatea Straja*. Zrenjanin: Editura I.C.R.V.
- MOCANU, Augustin & Ștefan MARIȘ (2011). *Folclor literar din Zona Codrului*. Baia Mare: Ethnologica.
- ROȘU, Costa (2018). *Dicționarul etnologilor români din Serbia*. Zrenjanin: Editura I.C.R.V.